

SKRB ZA GROBOVE IN NJIHOVO OBISKOVANJE KOT PREDMET ETNOLOŠKEGA RAZISKOVANJA

*V prispevku¹ avtorica utemeljuje
skrb za grobove in obiskovanje
pokopališč kot predmet
etnološkega raziskovanja.
Predstavlja metodo svojega dela,
analizo pojavljanja vsebin v
periodiki, njene rezultate, ki jih
primerja s podatki, pridobljenimi s
pogovori in z opazovanjem ob
soudeležbi v dogajanju.*

Med odgovori na vprašanje, kaj je novega doma, in lokalnimi trači deloma polglasno in občasno pritajeno, a polno začudenega skimavanja poslušajočih ("Kaj, a je to možno...?") poteka izvajanje o odstranitvi nagrobnika z nekega groba. O tem govori zgodba o pred leti ločenem starejšem paru, ko je mož šel živeti k ljubici, ženi pa sta ostala hiša in posestvo. Nova prijateljica je skrbela za ostarelo teto, ki pa sta jo z ločencem po krajšem obdobju skupnega življenja poslala v oskrbo njegovi nekdanji ženi. Nato je več let skrbela zanjo le-ta, jo po smrti pokopala v grobu, ki sta ga bivša zakonca najela zase, ter ji nad tem istim grobom postavila nagrobnik na svoje stroške in na izbranem delu pokopališča, za katerega je vseskozi plačevala najemnino in zanj skrbela.

Nato pa je umrl še on, nekdanji mož, za katerega naj bi se ona druga, njegova prijateljica, odločila, da ga pokopljejo kar v grobu, kjer je bila že njena pokojna teta,

njegovo ime pa na nagrobnik le dopišejo. Po pogrebu naj bi ta nejasna svojina in družinska nerazmejitev postala vse manj vseč njegovi bivši ženi: češ da pa naj na grobu, ki ga je urejala in zanj skrbela, dala na njem postaviti vreden nagrobnik... prijateljica bivega moža kar sama postavi "svoj" nagrobnik, če sta v njem že pokopana njena teta in on in če zdaj namerava za grob skrbeti ta "druga ženska". Kot da ne bi bilo bistveno, kdo h grobu hodi, ga ureja in zanj plačuje. In gospa naj bi nekega dopoldneva v prisotnosti, a ne tudi ob pomoči in vnaprejšnjem vedenju kamnosekov ali upravnikov pokopališča sama razstavila nagrobnik, ga naložila v avto in odpeljala k sebi v klet, kjer naj bi ostal tudi po obisku zaposlenih na komunalnem podjetju, ki je upravnik pokopališča in njegovih delov.

Iz opisanega primera je lepo viden svojinski odnos do groba in plačevanje najemnine zanj že pred smrtjo, pa naj bo le-ta nov ali pa grob npr. katerega od bližnjih ali daljnjih sorodnikov. Interpretacija pripovedovalca in odzivi poslušajočih kažejo na ekstremnost primera, a s tem tudi na sicer manj očitne in poudarjene značilnosti odnosov do grobov in pokopališč nasploh. Gre za razmišljanja, porojena ob opisani zgodbi in situaciji.

In njen subjektivni kontekst: "Gresta v nedeljo popoldne na pokopališče?" kot standardno vprašanje, ki ga npr. v telefonskem pogovoru z oddaljenima staršema zastavim enemu od njiju, ker domnevam, da bo odgovor pritrdilen in se jima bo "vsaj to dogajalo" ter zame ne bosta imela izgovora, da nikjer nista bila. Skoraj redni nedeljski obisk pokopališča, prižiganje sveč na nekaj grobovih sorodnikov po očetovi strani in sveže cvetje v nagrobno vazo

njegovih staršev, ki jo drugi obiskovalci vedno pustijo prazno za njiju, je kot utečen ritual staršev. Še posebej sta zadovoljna, če gre (recimo prostovoljno) na tedenski obhod z njima tudi katera od hčera, ki ji potem razlagata že nič kolikokrat slišane, a nikoli v celoti zapomnjene genealogije, zgodbe o znancih in v njunih očeh pomembnih someščanih. Naša pojmovanja obiskov se razlikujejo, včasih skušamo drug drugega dobiti na finto, tako da jaz nimam časa, onadva pa slučajno s popoldanskega skupnega izleta zavijeta še na pokopališče. In tako mi gradita vsaj slabo vest, občutek odgovornosti. Vzgajata.

Kot etnologinjo so me začele zanimati še druge zgodbe in pogledi na to tematiko.

Obiskovanje pokopališč in skrb za grobove

Ker se s smrtjo in pokopališči ukvarjajo različne stroke, tako arhitektura (urbanizem), zgodovina, arheologija, umetnostna zgodovina, sociologija in druge, je bila ena temeljnih nalog, ki sem si jih zastavila v raziskavi, utemeljiti obiskovanje in skrb za grobove kot etnološko problematiko.

Osnova raziskovanja pokopališča je v nekaterih strokah ponekod prostor sam ali njegovi deli (npr. arhitektura, arheologija, umetnostna zgodovina, jezikoslovje ...), pri drugih pa s prostorom povezane vrednote, pojmovanja, ki naj bi bila značilna za določena obdobja, družbe in okolja. Etnologa naj bi že po definiciji zanimal predvsem t.i. nosilec kulturnih sestavin,² človek, torej tudi v svojih dejanjih v navezavi na pokopališča in grobove. Vsaj



del te navezave sta po mojem mnenju vloga pokopališča in groba pri pogrebu oziroma v pogrebnem ritualu, pa tudi siceršnje "vsakdanje" (občasno) posameznikovo ali skupinsko (ne-)obiskovanje pokopališč in (ne-)skrb za grobove. Tako področje etnološkega interesa od že omenjenih socioloških, umetnostnozgodovinskih ipd. razmejujem s pogrebnim ritualom in obiskovanjem ter skrbjo za grobove, pri čemer slednji dve dejavnosti predstavljata samo po sebi umevno, splošno in vsakdanje jedro, iz katerega izhajajo proučevanja vseh navedenih ved, a ga nobena od naštetih ne obravnava posebej. Obiskovanje in skrb za grobove v obdobju koledarskega leta, pa tudi posameznikovega življenja, obravnava ločeno od pogreba in časa žalovanja v slovenski etnologiji še nista bila obravnavana kot samostojno interesno področje. Sama sem se ukvarjala z vprašanji, kako je pokopališče kot družbeni (javni) in obenem zasebni prostor vpeto v vsakdanji način življenja večine, pri izbrani skupini informatorjev pa sem skušala tudi ugotoviti, s katerimi dejanji (pričakanji, vrednotami ...) se obisk grobov danes povezuje in kaj

posameznikom pomeni.

Pri pregledu različne literature in virov³ o smrti kot pojavu, pogrebnem ritualu in o odnosu do pokopališč, nekaterih besedil v zvezi s t.i. vražami, pri(-e)povedmi ipd. sem ugotovila, da so se do sedaj redki avtorji ukvarjali predvsem z odnosom do pokopališča kot tipa arhitekture, urbanistične ureditve ali do delov le-tega; poleg omemb, da se za grobove skrbi skozi vse leto, sem zasledila tudi maloštevilne podatke o skrbi za grobove predvsem od konca 19. stoletja, več je bilo zapisov o praznovanju dneva spomina na mrtve,⁴ nekaj avtorjev je v zvezi s 1. 11. in grobovi kot izrazi potrošništva razmišljalo tudi kritično.

O pokopališčih in grobovih so na Slovenskem pisali tudi nekateri zgodovinarji, pri čemer so se večinoma ukvarjali z razvojem lokalnih pokopališč, smernicami in določili, ki so jih vodila, s tem v zvezi pa se je kot koristna izkazala tudi urbanistična literatura, v kateri se avtorji s pokopališči ukvarjajo kot z deli krajine, ki naj bi jih načrtovali predvsem, kar se da racionalno, a (v zadnjih dvajsetih letih pri nekaterih avtorjih tudi) upoštevajoč lokalne tradicije. Kot kontekst navedenih besedil pa se v ZDA in zahodni Evropi vse pogostejše pojavljajo tudi dela o odnosu človeka do smrti, izpraševanja, ali je smrt kot pojav in tema pogovorov tabu sodobnosti.

Raziskovanje obiskovanja in skrbi za grobove sem pri svojem delu opirala na tri v etnologiji že uveljavljena področja (šege, verovanje, rituali /prehoda/) in pogoj, da nas zanimajo množični, vsakdanji pojavi.⁵ Če sta danes osnovna predmeta, ki ju v navezavi na nosilce iz vseh družbenih slojev in časovnih obdobj raziskuje etnologija, ljudska kultura in način življenja,⁶ potem se obiskovanje pokopališč in skrb za grobove kot del načina življenja (in s tem interesno področje etnologije) po etnološki sistematiki⁷ uvršča na področje šeg in verovanja, in sicer v okviru letnega cikla (npr. obiskovanje grobov za praznik spomina na mrtve in novo leto), kot del (sklenitev) kroga človekovega življenja, vprašanja o skrbi za grobove, pokopavanju, predstavah, npr. kaj je lep grob oziroma pokopališče, in podobna pa so, kot navajajo avtorji Vprašalnic ETSEO, lahko povezana tudi z verovanjem.

Smrt in pogreb kot del življenjskega cikla sta predvsem v tradicionalnih družbah pojmovana kot obred (ritual) prehoda,⁸ a v nalogi obiskovanja pokopališč in skrbi za grobove prvenstveno nisem raziskovala kot del končnega stanja pogrebnega rituala, del agregacije pokojnika in žalujočih v nove

statusne položaje, saj sem se s sogovorniki pogovarjala predvsem o periodičnem obiskovanju pokopališč, ko so ta prva (npr. enoletna) obdobja žalovanja že minila, ko so bili (v tradicionalnih družbah) nagrobni spomeniki in grob že urejeni, ko ni bilo več potrebno nositi črnine. Zanimalo me je ohranjanje stikov z grobovi umrlih, odhajanje na pokopališče zaradi različnih, morda ne več toliko ritualnih vzrokov - komunikacija z umrlim, ki se nadaljuje po obdobju žalovanja; tudi v materializirani obliki, npr. z dejanji v zvezi s pokojnikovim grobom.⁹

Po nekajletnem opazovanju, prebiranju in spremljanju vsebin množičnih občil pa tudi predvidevam, da sta obiskovanje pokopališč in skrb za grobove še posebej ob določenih priložnostih in na nekaterih področjih javna zadeva, stvar javnega rezoniranja, kar kažejo npr. sodobna zakonodaja,¹⁰ ki

1 Gre za delni povzetek in razmišljanje ob diplomski nalogi: "Gresta v nedeljo popoldne na pokopališče?" O skrbi za grobove in njihovem obiskovanju na primeru brežiških pokopališč od tridesetih let 20. stoletja do danes. Diplomski naloga, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani 1997/98. Mentor: izr. prof. dr. Janez Bogataj.

2 Glej npr.: Slavko Kremenšek, Obča etnologija. Ljubljana 1973, str. 115.

3 Za podrobnejše podatke glej sprotne opombe in seznam virov ter literature v navedeni diplomski nalogi. V prispevku želim samo nakazati teme, na katere sem naletela pri opredeljevanju interesnega področja in predvsem sestavi vprašalnika za lastno raziskavo.

4 Danes po koledarjih zapisano poimenovanje praznika na 1. 11., sicer tudi dan mrtvih in vsi sveti, pri čemer slednje poimenovanje zaznamuje praznik kot verski, dan mrtvih pa se je uveljavil v obdobju socialističnega državnega sistema.

5 Slavko Kremenšek, op. c., str. 119.

6 Glej npr.: ibid., str. 111-125.

7 Glej: Niko Kuret, Helena Ložar - Podlogar, Šege. In: Janez Bogataj, Duša Krnel - Umek, Zmago Šmitek, Verovanje. Oboje v: Slavko Kremenšek, Vilko Novak, Valens Vodusek (ur.), Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja (ETSEO) - Vprašalnica 9. Ljubljana 1978, str. 1-94 in 95-118.

8 Več o tem: Mirjana Prošić - Dvornič, Pogrebni ritual u svetlu obreda prelaza. V: Etnološki pregled 18. Beograd 1982, str. 41-53. Avtorica izhaja iz dela: Arnold Van Gennep, The Rites of Passage. London 1960.

9 Mystical Rites and Rituals. London 1975, str. 32-41.

10 Zakon o pokopališki in pogrebni dejavnosti ter o urejanju pokopališč. V: Uradni list SRS 34. Ljubljana 19. 11. 1984, str. 1875-1879. / Popravek. V: Uradni list SRS 33. Ljubljana 11. 10. 1985, str. 1734. / Zakon o spremembah zakona o pokopališki in pogrebni dejavnosti ter o urejanju pokopališč. V: Uradni list RS 26. Ljubljana 6. 7. 1990, str. 1399. / Odlok o pokopališkem redu in pogrebnih svečanostih. V: Uradni list RS 3. Ljubljana 25. 1. 1991, str. 124-126.



Kaj lahko pove medijska realnost?

Z metodo analize pojavljanja vsebin¹³ v periodiki, ki je uporabna za pridobitev informacij in pregleda nad določenimi vsebinami, ki so bile v različnih obdobjih najbolj aktualne za bralce ali zgolj urednike periodike, sem pri večini časopisov/časnikov v povezavi s praznikom spomina na mrtve skušala razbrati informacije v zvezi z brežiškima pokopališčema in teme, ki se v občilih pojavljajo v zvezi s pokopališči, grobovi in dnevom spomina na mrtve. Gre za prepletanje dveh ravni - informativne in tematske - z obema pa sem skušala izrisati približno (ponekod bolj lokalno, drugje bolj vseslovensko) sliko o dogajanju v zvezi s 1. novembrom oziroma s pokopališči in z grobovi nasploh v izbranih časovnih obdobjih.¹⁴ S tem sem želela razkriti spekter (javnih) dejanj, dogodkov in njihove dele, krajevno raziskavo pa tudi umestiti v širši družbeno-zgodovinski kontekst.

Predvidevala sem, da je omenjeni spekter vsebin, ki se pojavljajo v zvezi z obiskovanjem in skrbjo za grobove zelo širok in da zasebnost na pokopališčih (vsaj za omenjeni praznik) skorajda ni možna, ampak da so "pod krinko" zasebnega izkazovanja spoštovanja in spomina tudi (nacionalne, politične in družinske) socializacijske metode in javno (samo) potrjevanje splošno sprejetih vrednot ter vedenjskih vzorcev. Postavilo se je vprašanje, ali je to pretežno sodoben pojav ali je v enaki meri obstajal tudi že v preteklosti.

Izbor periodike in način obravnave prispevkov

Iz obdobja tridesetih let 20. stoletja sem v analizo pojavljanja vsebin vključila časopis *Naš prijatelj*,¹⁵ List za gospodarstvo, prosveto in tujski promet, ki je izhajal dvakrat na mesec od leta 1936 v Rajhenburgu (današnji Brestanici) in ki v omenjenem obdobju pomeni tudi edini posavski časopis. Za približno predstavo o (širšeslovesnem) dogajanju in pisanju v zvezi s praznikom ter pokopališči/grobovi pred drugo svetovno vojno sem si izbrala časnik *Slovenec*, ki je začel izhajati v Ljubljani leta 1873 trikrat tedensko, od 11. 7. 1883 pa je postal dnevnik.¹⁶ Gre za osrednji časopis oziroma od leta 1883 časnik katoliškega tabora na Slovenskem v obdobju do konca druge svetovne vojne.¹⁷

pokopališko dejavnost opredeljuje kot del komunalne nepridobitniške dejavnosti, pa tudi vsakoletni praznik spomina na mrtve, ki se zaradi pomena za večino zdi vreden objave v množičnih občilih. Pokopališča kot javni prostori, ki so obče dostopni in del javnega dogovarjanja, so po drugi strani po mojem mnenju obenem tudi prostori zasebnosti, osebnih spominov vsakega posameznika. Javno sem v kontekstu naloge pojmovala kot obče dostopno, nasprotno zasebnemu ali po Jürgenju Habermasu¹¹ prostor, področje liberalne javnosti, v kateri zasebniki, zbrani v publikumu, občujejo med seboj in s predstavniki oblasti z javnim rezoniranjem, z racionalno argumentacijo. Gre za politično javnost, katere predstava je danes vpisana v ustavne temelje modernih

demokracij, v sodobnosti pa lahko zaradi partikularizacije družbenega sistema govorimo samo o specifičnih oziroma specializiranih javnostih, medtem ko liberalna ostaja po obdobju fevdalizma krajši čas obstoječ idealen tip javnosti. Pokopališča in grobove lahko povežem tudi s slovarsko opredelitvijo pojma javno,¹² saj so (vsaj deloma) v zvezi z družbeno skupnostjo in ne posameznikom namenjena uporabi, koristi vseh ljudi, skupnosti, dejavnost, npr. pokopališča, pa se opravi tako, da se z njo javnost, ljudje lahko seznani.

Ker sta bila praznika vseh svetih in vernih duš do obdobja po drugi svetovni vojni predvsem verska praznika, sem izbrala časnik, ki naj bi predvidoma (v primerjavi z liberalno periodiko, npr. Slovenskim narodom 1868-1943) o takšnih verskih dogodkih poročal obširneje. Domnevala sem sicer, da katoliško usmerjena uredniška politika pomeni določeno vsebinsko obarvanost prispevkov, ki sem jo v pregledu izbranih številk časnika skušala vsaj delno tudi razbrati, a moj glavni namen ni bil, primerjati morebitne različne pomene, ki (so) jih na Slovenskem (tudi medijsko očitne) različne svetovnonazorske in politične struje namenjajo(-le) nekemu dogodku.

Kot povojno primerjalno protiutež Slovincu sem izbrala časnik Delo, ki je začel izhajati 1. 5. 1959 po združitvi Ljudske pravice, glasila Komunistične partije Slovenije, in Slovenskega poročevalca, ki ga je ustanovila Osvobodilna fronta (OF) slovenskega naroda. Do leta 1974 je izhajal vsak dan, odtlej pa šestkrat na teden.¹⁸ Izbira (že zaradi povojnega družbenega sistema) svetovnonazorsko sicer ne pomeni kontinuitete s predvojnimi Slovincem, toda gre za edini dnevnik, katerega pisanje naj bi poleg jugoslovanskih zajemalo tudi dogodke iz vse Slovenije in ga lahko spremljam med leti 1959-1967 in 1987-1997. To se mi zdi bolj smiselno, predvsem manj razdrobljeno in v vsaj približno časovno kontinuiteto povezano spremljanje vsebin prispevkov o prvem novembru in pokopališčih/grobovih nasploh.

Za povojno obdobje sem poleg (širšeslovenskih prispevkov) Dela izbrala še (bolj lokalna) Dolenjski list in Naš glas. Dolenjski list,¹⁹ pokrajinski politično-informativni tednik Dolenjske, je v Novem mestu začel izhajati leta 1950 kot glasilo Osvobodilne fronte - okrajev Črnomelj, Novo mesto in Trebnje, kasneje pa se je razširil na kočevsko-ribniško območje in na Spodnje Posavje.

Leta 1978 je začel izhajati bilten INDOK, leta 1980 preimenovan v Naš glas,²⁰ ki je z 20. številko leta 1994 postal Časopis za Posavje, in je bil v zadnjih letih svojega izhajanja, kot je dejal njegov glavni urednik, tudi edini posavski časopis, zato sem ga avtomatično vključila v raziskavo.

V izbranem periodičnem gradivu sem bila pozorna na vse prispevke (informative in interpretativne, publicistične in literarne), ki omenjajo praznik spomina na mrtve ali pokopališča in grobove. Prebiranje je pomenilo izpisovanje oziroma uvrščanje vsebine prispevka v tabelo, pri čemer sem

se omejila na pregled števil, ki so izšle v dnevih ali tednih blizu 1. novembra, verskega in/ali državnega praznika, ki (predvidoma) predstavlja jedro javnega ukvarjanja s pokopališči in grobovi. Vsebine sem v teh primerih razdelila na tiste, ki vsaj omenjajo navedeni praznik, in tiste, ki obravnavajo pokopališča oziroma grobove, a brez neposredne zveze s praznikom. Če je bilo ohranjenih le nekaj izvodov posameznega časopisa ali revije, sem pregledala vse izvode neke publikacije, dostopne v Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK), sicer pa sem pregledala izvode periodike, ki jih hrani NUK,²¹ v obdobjih 1927-1937, 1957(9)-1967 in 1987-1997, in sicer v tednu dni pred 1. 11. in po njem (24. 10.-7. 11.) ali v mesecu pred 1. 11. in po njem (oktober, november).

Za takšno vsebinsko in časovno omejitev (na teden, mesec dni pred praznikom in po njem) sem se odločila, ker je 1. november javni praznik (dogodek), ob čemer sem predvidevala, da v zvezi z njim tudi občila najpogosteje objavljajo prispevke v zvezi s skrbjo za grobove, obiskovanjem pokopališč in skrbjo za ureditev pokopališč nasploh. Omejila sem se na prispevke iz Slovenije in večinoma nisem prebirala daljših poročil, reportaž ipd., ki so morebiti le z nekaj stavki ali besedami omenjale pokopališča in dan spomina na mrtve. Pozorna sem bila na samostojne prispevke v zvezi s tem, tudi če se niso (npr. v Slovincu) pojavljali pod samostojnimi naslovi, ampak v okviru členjene rubrike.

Kjer je bilo možno, sem posamezne



predvidene vsebine, t.i. kategorije vsebine, obdelala tabelarično in s tem skušala ugotoviti (ne)enakomernost njihovega objavljanja v izbranih obdobjih. Pozorna

11 Kot njegovo zgodovinsko analizo pojma javnosti (Jürgen Habermas, Strukturne spremembe javnosti. Ljubljana 1989.) povzema in pojasnjuje Andrej Škerlep v poglavju Pojmovanje javnosti v kritični teoriji Jürgena Habermasa. V: Obča komunikologija, Ljubljana 1992, str. 486-490.

12 Po: Anton Bajec ... (gl. ur. odbor), Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1994, str. 358-359.

13 O razliki med to metodo in metodo analize vsebine glej več v diplomski nalogi.

14 O čem in kako so izbrana občila pisala v zvezi s prvim novembrom in pokopališčih/grobovih nasploh (kaj je občila, javna skrb za tovrstne prostore, kaj naj bi v zvezi z dnem spomina na mrtve, ki naj bi bil še sam po sebi večinski praznik, zadevalo "vsakogar") - takšen (še bolj razširjen) oris, shemo bi bilo morda zanimivo primerjati s podobno analizo, opravljeno za občila drugih držav. Morda bi ob tem značilnosti tovrstnih besedil (slovenskega/medijskega odnosa do 1. novembra, pokopališč ipd.) prišle še bolj do izraza; podobno kot je z analizo nekrologov Alenka Puhar prikazala nekatere značilnosti slovenskega/medijskega (v primerjavi s tujimi) odnosa do smrti javnih osebnosti. Glej: Alenka Puhar, Si šel na vrt, si videl smrt, se je kaj bojiš? V: Delo, 19. 4. 1997,

str. 35. Alenka Puhar, Smrt na prehodu po angleškem vrtu. V: Delo, 26. 4. 1997, str. 35.

Alenka Puhar, Pomen prostote v političnih prevratih. V: Delo, 3. 5. 1997, str. 34.

15 Janko Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi. Ljubljana 1937. Zap. št. 1071, str. 162.

16 ibid, zap. št. 82, str. 19.

17 Smilja Amon, Časopisje. V: Marjan Javornik (gl. ur.), Enciklopedija Slovenije 2 (Ce-Ed). Ljubljana 1988, str. 95-98.

18 Mirko Čepić, Delo. V: Marjan Javornik (gl. ur.), Enciklopedija Slovenije 2 (Ce-Ed). Ljubljana 1988, str. 215.

19 Predstavitev časopisa je povzeta po: Tone Gošnik, Dolenjski list. V: Marjan Javornik (gl. ur.), Enciklopedija Slovenije 2 (Ce-Ed). Ljubljana 1988, str. 295.

20 Glej podrobnejšo predstavitev v: Mateja Habinc, Pojmovanje slovenske ljudske kulture v slovenskih občilih na primeru Dela, Nedeljskega dnevnika in Našega glasa. Seminarska naloga 1/2, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani 1993/94. Mentor: asistent dr. Vito Hazler, str. 12.

21 Za natančnejše podatke o pregledani periodiki glej diplomsko nalogo, katere izsek je prispevek.

sem bila na: 1 - skrb za grobove (urejanje, preskrba s svečami in cvetjem, pomoč ...); 2 - komemoracije, spominske slovesnosti; 3 - oskrumbe²² spomenikov, grobov in pokopališč; 4 - odkritja spominskih obeležij (pobude za skrb za spomenike), arheološke najdbe (grobišča); 5 - policijska, prometna obvestila/opozorila o možnosti tatvin, prometni ureditvi za praznik; 6 - urejanje pokopališča, mrliških vežic, zakonodaja, predpisi; 7 - drugi prispevki (teme, ki jih ni mogoče razvrstiti med navedene v tabeli: poezija, literatura, publicistika, interpretativni novinarski idr. žanri). Slednja besedila sem razdelala in analizirala za vsak časnik/časopis posebej, saj po mojem mnenju predstavljajo enega izmed meril, ali je po sondažnem pregledu nekaj številka posamezne publikacije predvidevanje, da lahko prispevke časopisa ali časnika razvrstim tabelarično, uporabno in dejansko. Tako sem poleg upoštevanja večje ali manjše raznolikosti vsebin prispevkov skušala dognati, ali drži, da se kot javne pojavljajo predvidene vsebine, ali se poleg teh pojavljajo še katere (in katere so).

Kjer je bilo gradiva za tabelarično obdelavo premalo (predvojni časopis), sem si zgolj izpisovala, kaj se v zvezi s tematiko, ki me zanima, v časopisu pojavlja.

Analiza pa je pomenila številčno obdelavo tabele, in sicer, če je šlo za pregled dveh obdobj (1997-1987 in 1967-1957/9/), najprej po posameznih časovnih izsekih, nato pa še primerjalno. Za vsako obdobje sem ločeno analizirala prispevke v neposredni zvezi s praznikom spomina na mrtve in brez nje.

Vsebine, ki so se pojavljale²³ v občilih

Če skušam časovno (1927-1937, 1957(9)-1967 in 1987-1997) primerjati vsebine prispevkov, ki se v zvezi s praznikom in tematiko pokopališč/grobov pojavljajo v izbranih publikacijah, iz katerih je največ pregledanega gradiva (Naš glas, Dolenjski list, Delo, Slovenec), ugotavljam, da je hipoteza o možnosti razvrstitve prispevkov po kategorijah vsebine v tabele v večji meri veljavna. Pestrost in večplastnost problematike dneva mrtvih, pokopališč in grobov pa sta prišli do izraza predvsem pri prispevkih, uvrščenih v kategorijo "drugo", kjer se je kazala povezava z literaturo (in osebno ravni problematike), znanostjo, politiko, vprašanji nacionalnosti, smrti na splošno in podobno. Pokazalo se je tudi, da so bili tovrstne tematike in večplastnost

videnje praznika, pokopališč/grobov v določenih obdobjih bolj v ospredju in se je o njih več pisalo.

Primerjava pregledanega gradiva je pokazala, da so vse obravnavane publikacije v zvezi s 1. novembrom v vseh obdobjih objavljale največ besedil o spominskih slovesnostih po slovenskih krajih, v različnih zaporedjih pa tem sledijo besedila o skrbi za grobove, prometnovarnostna in policijska obvestila, pa tudi prispevki o spomenikih. Očitno je tudi, da je časnik Slovenec v primerjavi z drugimi publikacijami - morda zlasti zaradi časovnega obdobja in katoliške usmerjenosti uredniške politike - tedaj praznikoma vseh svetih in vernih duš posvečal več predvsem vsebinsko raznolike

pozornosti. Poleg navedenih stalnih vsebin je ob 1. 11. objavljala tudi veliko novinarskih in nepublicističnih besedil, npr. pesmi, osebnoizpovednih prispevkov ipd. vsebin, ki so vse izražale krščanski pogled na svet in ljudem skušale posredovati norme ter vrednote katoliške cerkve. Ne glede na taka besedila, in če primerjam tudi zgolj prispevke, ki sem jih kot kategorije vsebin razvrščala v tabele, se je izkazalo, da so tudi te t.i. vesti in poročila znotraj posameznih kategorij bolj raznoliki od podobnih v kateri koli obravnavani publikaciji, ki je izhajala v drugih dveh obravnavanih obdobjih. Toda ker ni res, da so vsebine občil odraz realnosti, ampak realnost sama proizvajajo,²⁴ ostaja odprto vprašanje, ali opisana (ne)raznovernost



medijsko obravnavanih tem (kot primer /ne/objavljanje prispevkov o oskrumbah grobov skozi vsa ti obravnavana obdobja) res izraža (ne)raznoverstnost dogajanja v zvezi s praznikom ali pokopališči/grobovi nasploh. Glede na različne funkcije, ki so jih imeli že po uredniški politiki različni tiskani mediji v različnih obdobjih,²⁵ ostaja možnost, da medijske vsebine zgolj izražajo realnost, kot bi si jo njihovi uredniki želeli, da bi bila.

Splošna analiza pojavljanja vsebin lahko zato ostaja zgolj na ravni medijsko proizvedene (in ne dejanske) realnosti in primerja tri različna obdobja le-te.

Realnost medijskih vsebin tako kaže na določene podobnosti dogodkov med obdobjem pred 2. svetovno vojno in obdobjem (osamosvajajoče se) samostojne Slovenije. Slovenec v obdobju 1927-1937 in Delo, Dolenjski list ter Naš glas v obdobju 1987-1997 namenjajo precej prostora pripravam na praznik 1. 11. Tako so bile npr. že pred drugo svetovno vojno krizanteme cvetje, ki naj bi bilo za praznik vseh svetih in vernih duš najprimernejše za okrasitev grobov, a ker si jih naj ne bi mogli vsi privoščiti, je Slovenec priporočal tudi šopke umetnega, suhega idr. cvetja, različne vence ali zgolj zelenje. Prispevki so bralce tudi seznanjali, kaj in kako naj bi bilo treba storiti, da bi bil grob kot celota (ne le okrašen s cvetjem in svečami, kot kažejo povojna besedila iz Dela, Dolenjskega lista in Našega glasa) videti urejen.

Poleg besedil o svojcih, ki so čistili in krasili grobove pred 1. 11., je Slovenec že pred drugo svetovno vojno pozival tudi k družbeni skrbi (npr. za grobove vojakov), ki je v vseh treh obdobjih poleg svojcem in predstavnikom organizacij, združenj ipd. pripisovana predvsem šolajoči se mladini (tabornikom, pionirjem, šolarjem) kot del narodnozavedne vzgoje in spoštovanja starejših/pokojnih. Mladi so največkrat tudi tisti, nad katerimi se zaradi nepietetnosti nekajkrat zgražajo pisci posameznih besedil. Poleg kraja (nacionalnega) spoštovanja, odgovornosti (do starejših, pokojnih) idr. vrednot je pokopališče še posebej na dan spomina na mrtve v obeh



22 Po: Anton Bajec ... (gl. ur. odbor), op. c., str. 792; oskruniti - storiti dejanje, s katerim se izrazi nespoštovanje do stvari, ki se jim navadno izkazuje spoštovanje. Podrobneje je o oskrunitvi cerkve in pokopališča pisal tudi France Ušeničnik, Pastoralno bogoslovje (3. zvezek). Ljubljana 1940, str. 472-478. (Povzetek: pokopališče se oskruni z umorom, samomorom, prelivanjem krvi, uporabo v brezbožne/krivoverske, grde namene, s pokopom nevernika). Pokopališče ni oskrunjeno, če je uporabljeno za politične shode ali če ga ljudje

oziroma živali ponesnažijo. Med dejanji, ki so v prispevkih iz izbranih občil prikazana kot nesposljljiva do grobov oziroma pokopališč, a po Ušeničnikovi opredelitvi ne gre za oskrumbe, so tudi razmetavanje in teptanje cvetja po grobovih, prevračanje sveč itn. O oskrumbi po klasični zakonodaji, ko miren počitek mrtvih ni bil zasebna, družinska zadeva, ampak javna (oskrumba kot vandalizem, začasno prebivališče za brezdomce, kraje ali uporabe nagrobnih spomenikov kot gradbenih materialov, škoda nad truplom) piše

tudi Jill Harries, Death and the Dead in the late Roman West. V: Steven Bassett (ur.), Death in Towns. London, New York, 1992, str. 62.

23 Za katere prispevke gre in kje so bili objavljeni, glej podrobnejše navedbe v diplomski nalogi. Na tem mestu želim izpostaviti le vsebine kot take.

24 Glej: Manca Košir, Nastavki za teorijo novinarskih vrst. Ljubljana 1988, str. 11 in 14. 25 ibid., str. 11-23.



obdobjih pomenilo tudi priložnost za zaslužek, porabništvo, izražanje (socialne) premožnosti in statusa. Na to kaže že raznolika ponudba nagrobnega okrasja, katerega zaželene lastnosti pa v obeh obdobjih niso le pestrost, vsečnost, domiselnost aranžmajev, ampak tudi njihova trajnost (npr. v sodobnosti večdnevne sveče s pokrovi, na mraz odporne lončnice ipd., v preteklosti pa večne luči). Prodaja in ponudba sta bili v obeh obdobjih priložnosti za (tudi nelegalen) zaslužek (in posredovanje inšpektorskih služb) za stalne (npr. v zadnjih letih pokopališko cvetličarstvo) in zgolj občasne prodajalce, vir prihodka pa je bila obakrat tudi pomoč pri urejanju grobov. V obeh obdobjih, pa tudi še med letoma 1957-1967, so avtorji prispevkov kritizirali razsipnost, bahaštvo živih na račun mrtvih. Obenem so se v pred- in povojnem obdobju pojavljali številni pozivi k dobroti, darovanju denarja, sicer namenjenega za cvetje in sveče po grobovih. Prispevki kažejo, da je bil pred drugo svetovno vojno 1. 11. priložnost tudi za reveže in da so v istem obdobju ljudje množično obiskovali grobove celo vse do mraka in večernih ur (česar naj bi se po literaturi in nekaterih ustnih pričevanjih sicer izogibali). Za nekatere avtorje so bila pokopališča v svetlobi sveč najlepša, a ne poročajo, da bi npr. tako kot danes posamezniki zvečer še enkrat obiskali grobove.

Praznik spomina na mrtve je v obeh obdobjih pomenil tudi posebno prometno ureditev, nadzorovanje pokopališč in čas številnih tatvin, vlomov, pa tudi preprirov,

preteprov ipd.

Med letoma 1957(59)-1967 sta Delo in Dolenjski list v zvezi s 1. 11. pisala o ponudbi in, npr. v primerjavi s takratno Jugoslavijo, bolj množičnem povpraševanju Ljubljancev (Slovencev?) po cvetju (tudi vencih) za praznik, o inšpekcijskih nadzorih, a bolj kot o vsem drugem o družbeni skrbi za grobove, novih spomenikov in dnevu mrtvih predvsem kot spominu na padle med 2. svetovno vojno.

Med prispevki, ki se ne navezujejo neposredno na dan spomina na mrtve, so v vseh obdobjih prevladovala besedila o spomenikih in pokopališko-pogrebni dejavnosti, le da se poleg zapisov o odkritju oziroma skrbi za spomenike, arheoloških najdbah, razvoju pokopališko-pogrebne dejavnosti kot delu komunalne dejavnosti v vestičarsko-poročevalskih žanrih vsebinsko bolj raznolika besedila pojavljajo v Slovincu, kjer so pisali tudi o pokopavanju in pokopališčih nasploh, umetnostno-zgodovinskih značilnostih spomenikov ipd. V obravnavanem obdobju je Slovenec v primerjavi s povojnimi publikacijami objavljal vsebinsko bolj raznolike prispevke, v katerih so avtorji precej bolj kot v kateri koli drugi publikaciji dan mrtvih ali pokopališča/grobove prikazovali tudi osebnopovedno, s spominom na pokojne javne osebnosti, s (krščansko usmerjenimi) razmišljanji.

Navedeni časnik je tudi z drugimi prispevki vnesel največ vsebinske in ne le informativno-aktualistične (fotografije, uvodniki) raznolikosti, v zadnjih letih pa je tudi Delo začelo objavljati prispevke, ki se sicer navezujejo na praznik, a tudi informirajo, kot npr. predvojni Slovenčev prispevek o muslimanskih nagrobnikih in Delov o dogajanju s truplom nekaj dni po smrti, do pokopa.

V obdobju 1957-1967 so avtorji teh drugih prispevkov pisali predvsem o pomenu smrti padlih med drugo svetovno vojno in opozarjali na včasih ne dovolj izraženo spoštovanje do pokopališč in grobov.

Če naj bi pregled periodike, kot sem zapisala uvodoma, pokazal nekaj osnovnih tem, vsebin, vrednot, razvojnih smernic, o katerih se je v izbranih časovnih obdobjih v obravnavanem gradivu pisalo, potem obširnejša posplošitev zaradi raznolikosti izbranega gradiva sicer ni možna, očitno pa je, da je periodika nakazala dve osnovni področji, skozi katera sta 1. 11. in pokopališče/grob vpeta v način življenja večine. Gre za letoletni niz dejanj od ponudbe do porabništva in opremljanja prostora na pokopališču ter obširen in raznovrsten splet

vrednot, pričakovanj, prepričanj in občutij, ki se vežejo na smrt, pokopališče ... vsakega posameznika in narod kot celoto. Vse bi bilo v navezavi na način življenja lahko obravnavano zase (npr. življenje cvetličarjev, pomočnikov pri urejanju grobov), a ker se večina teh vlog v človekovem življenju prepleta, kot se prepletajo in spreminjajo vloge v družini in družbi, sem se skušala osredotočiti le na stalnico, ki povezuje vse navedeno in opisovano v občilih: odhajanje na pokopališče in skrb za grobove.

Namesto sklepa: Vsebine, ki jih medijska realnost izpušča

Obiskovanje pokopališč in skrb za grobove je specifično interesno področje etnologije, saj se izraža (z urejanjem, krašenjem ...) tako na materialni plati posameznikovega življenja, socialni (prenašanje/prevzemanje skrbi za določene grobove, delitev dela, najpogostejši obiskovalci, praznovanje dneva spomina na mrtve ...), pa tudi duhovni, ko pokopališče in grobovi s prepričanju, strahovi, željami puščajo tudi danes sledi tako v ustnem slovstvu (z npr. pesmijo o igranju nogometa na pokopališču, ko sestavljajo nasprotnikovo moštvo sami okostnjaki) kot na področju (verske, nacionalne, osebne) zavesti. Omenjeni elementi življenja so v določenem obsegu sicer razvidni tudi iz medijskih vsebin, toda področje, pri obravnavi katerega se pokažajo različni odnosi do hierarhično pojmovanih grobov (družine kot sorodstva, družine kot domače hiše,²⁶ grobov znancev ipd.), po mojem mnenju etnologom nudi predvsem možen vpogled v družinsko življenje in sorodstvene zveze, pa tudi (v skladu z analizo evidence najemnikov grobov) razčlenjevanje socialne strukture nekega kraja ali širšega območja nasploh.

Pri tem je analiza pojavljanja vsebin v periodiki pokazala, da je obsežen spekter dejanj in dogodkov v zvezi s skrbjo in obiskovanjem grobov javnega značaja. Dogodek obiska in dogodek skrbi. Dogodek praznika in njegovega ideološkega, nacionalnega, verskega pomena. Lastništvo, urejanje in krašenje, obnašanje na pokopališču - prepovedi, vrednote - vse to je razvidno iz objav v obcilih ali iz različnih pravilnikov, zakonskih določb.

Pri tem pa ozadje ostaja zakrito. Katere grobove posamezniki obiskujejo in kako pogosto? Zakaj in na kakšen način so

prevzeli ali jim je pripadla skrb za določen grob? Kdo najpogosteje krasi in obiskuje grobove? Kaj posameznikom to pomeni, kako skrb za grob in obiskovanje pokopališča doživljajo: kot obvezo, dolžnost, nekaj samoumevnega? Na ta vprašanja odgovarjajo sogovorniki sami, delno pa se jih da razrešiti tudi z opazovanjem in sodelovanjem v dogajanju. Šele s tem postane očitno tisto, kar zaradi samoumevnosti, gotovosti, nevprašljivosti medijska realnost izpušča. Šele tako lahko spoznamo sistem, kako obiskovanje in skrb sploh funkcionirata, na kakšnih temeljih in po kakšnih pričakovanjih.

Na primeru brežiških pokopališč se je iz pogovorov z ljudmi, ki za grobove skrbijo, npr. izkazalo, da je prevzem skrbi za grobove ena od "samoumevnih" stvari v življenju: "To so že ljudje kar tak vedli, da to je tak ..." ²⁷ Urejanje in krašenje groba pokojnih staršev naj bi bilo običajno nenapisano sporazumno dejanje, ki ga tudi pred drugo svetovno vojno ljudje niso vključevali v darilne pogodbe ali oporoke, saj naj bi veljalo, da za grob skrbi, kdor ostane na domačiji "...To se nismo nič zmenli,

to je blo čist avtomatsko." ²⁸ Podobno naj bi bilo npr. s člani družine (sorodstva), ki niso ostali na domačiji: "Tam, ko si se poročiu, za tist grob si skrbet." ²⁹

Sorodstvo kot hierarhični sistem deluje, a včasih ne tako očitno, tudi za pokojne sorodnike. Med člani družine (sorodstva) obstaja tako tudi hierarhija grobov glede na to, za katere posamezniki skrbijo oziroma jih obiskujejo. Vsak grob je vsaj deloma pojmovan tudi kot nepremičnina, torej določena vrsta lastnine, na katero se vežejo dostikrat z materialnimi povezavami za časa življenja vzpostavljene vezi oziroma obveznosti (da se npr. po smrti posameznika, ki je nekomu kaj podaril, skrbi za njegov grob).

Pri razbiranju vseh teh ozadij, povezav pa se je podobno kot za še živeče sorodstvo izkazalo kot morebitno napotilo za bodoče raziskave ravno risanje, shematiziranje mrež mrtvih sorodnikov. Ko se npr. za neko širše sorodstvo (z zarisano mejo npr. sticev in tet) prešteje vse grobove, v katerih so pokopani, izpiše, kateri od sorodnikov so pokopani kje, ali so vsi (in kako, s katerimi priimki, letnicami/datumi rojstva/smrti

ipd.) izpisani na nagrobnikih, kje so pokopani otroci in kje nezakonske matere, vdovci ipd. Z več podobnimi mrežami bi verjetno lahko prišli do relevantnejših podatkov, ki bi morda pokazali na (krajevno omejen) vzorec razmišljanja, čutenja v zvezi z obveznostmi do pokojnih, pravili, ki so "vsem jasna".

Tako se je na primeru današnjega obsega mesta Brežice pri obravnavanem vzorcu sogovornikov izkazalo, da kraj s še pred nekaj leti (tudi npr. zaradi bližine vojaškega letališča) številnimi priseljenci sicer deluje kot enota, a navznoter razdrobljena na številne manjše, do nedavna okoliške vasi ali zaselke okoli mestnega jedra, kar odseva tudi v delovanju in razmišljanju njegovih prebivalcev v zvezi s pokopališči in grobovi. Razlike med nekoč okoličani in meščani (npr. zaradi namenjanja časa različnim dejavnostim in različnih ekonomskih zmožnosti sta tako v preteklosti kot sodobnosti pri slednjih pomembnejša stalni videz grobov in odnos do nagrobnikov, pri prvih pa je okrasje, ki mu nasploh posvečajo več pozornosti, bolj pestro) se kljub nekaterim skupnim značilnostim kažejo na več ravneh. Obojim je grob poleg v osnovi večinoma žalostnega spomina na bližnje tudi stvar identitete, predvsem družinske, pa tudi skupnostne, krajevne, lahko tudi nacionalne. Več ko je grobov, ki jih posamezniki (lahko da) obiskujejo, bolj ko so ti razvejani (grob družine sorodstva, družine domače hiše, od sorodnikov, prijateljev, znancev), bolj je možno tudi identificiranje z določeno skupnostjo in krajem. Kot kažejo živi na različnost, (ne-)razvejanost vlog posameznika, tako se pripadnost izraža tudi z obveznostmi, dolžnostmi v zvezi z mrtvimi, možnostjo



26 Poimenovanje grobov je izpeljano iz pojmovanja družine pri: Jean-Louis Flandrin, Družina. Ljubljana 1986, str. 10-11. "Beseda 'družina' se danes različno uporablja. V širšem pomenu je 'skupnost oseb, povezanih med sabo s poroko ali rodno'; ali 'zaporedje posameznikov, ki izvirajo drug iz drugega', se pravi 'rodovina', 'rodbina', 'dinastija' (Petit Robert). Obstaja pa tudi ožji, dosti običajnejši pomen /.../ označuje 'osebe, ki so si v sorodu in živijo pod isto streho', in 'še zlasti očeta, mater in otroke' (Petit Robert)." (str. 10) Tako lahko ločimo pojmovanje družine v smislu hiše ali gospodinjstva (družina - domača hiša) in razumemo pod tem pojmom "gospodinjstvo, ki ga sestavljajo poglavar in člani njegove družine, bodisi žena, otroci ali služabniki", in družine sorodstva brez omembe skupnega bivanja, družine kot združbe oseb, povezanih s krvnimi ali svaškimi vezmi." (str. 11).

27 Terenski zapiski. Milka Lepšina, str. 24.

28 Terenski zapiski. Milan Habinc, str. 1.

29 Terenski zapiski. Antonija Szabo, str. 15.

prenašanja spomina nanje, kar je na ravni delovanja (npr. urejenja, krašenja grobov) in vzgajanja (ko se otroke vzame na izlet na pokopališče) običajno stvar ženske. Na primeru Brežic se ukoreninjenost v kraju v nasprotju s (postmoderno) mobilnostjo, nezasidranostjo in poznavanje, cenjenje kolektivnosti v nasprotju z individualizirano kot prevladujoči vrednoti. "Rastejo mesta, rastejo tudi grobovi. /.../ Toda ali je družinska grobnica samo izraz porabništva? Lahko je tudi dokaz stabilizacije mestne, da ne rečemo meščanske družine na novem kraju, potrditev identitete živih, ki verjamejo, da bodo tu počivali, ko bodo umrli, ki so med drugim dobili meščansko pravico."³⁰ (prevod M. H.) Kot meni Augustinova, je kult grobov izraz utrjevanja neke identitete, zaradi česar so ugotovitve v zvezi z Brežicami le delno lahko primerljive z v nalogi navedenimi bolj ali manj sodobnimi anketnimi podatki in smernicami iz zahodnoevropskih držav.

Po Ariesu³¹ naj bi vsi sveti, praznik, ki naj bi zaradi podobnih verovanj in navad prekril tudi spomin vernih duš (2. 11.), postali praznik odhajanja na pokopališča šele v 19. stoletju, ko naj bi kult groba postal vezan na (viden) spomin na pokojnika. Kerševan³² pa meni, da je bilo v socializmu vprašanje odnosa do smrti osnova obstoja religije in da je na dan vseh svetih in vernih duš že od začetkov praznovanja sovpadal cerkveni (pokopališče kot blagoslovljeni del ozemlja) in rodbinsko-družinski interes (po npr. izkazovanju identitete z nagrobniki). Z dnevom mrtvih so bile uvedene javne komemoracije ob grobovih, spomenikih padlim borcem in žrtvam 2. svetovne vojne, kar naj bi kazalo na elemente civilne

religije, ki na retorični, obredni in simbolni ravni obuja in časti spomin na ljudi, katerih dejavnost in žrtve naj bi konstituirale temelje tedanje družbe. Dan mrtvih je bil v SRS kot v edini izmed nekdanjih republik SFRJ priznan za državni praznik (dela prost dan), na katerega naj bi se po letu 1945 srečevale (tudi prekrivale) tri vrste ideologij: cerkvene, družinske in skupnostne. Tako naj ne bi šlo za politično vsiljen državni kult, ampak realno zgodovinsko oblikovano družbeno ideologijo, ki predvsem zaradi množičnosti udeležbe v NOB naj ne bi delovala razdruževalno. Uvedba dneva mrtvih naj bi po Kerševanu omogočila razmah družinskih ideologij, tudi pri nereligioznih ljudeh (ki se prej niso strinjali s cerkvenim okvirjem praznovanja dneva vseh svetih in vernih duš) ter dala dodatno idejno in simbolno oporo tudi cerkveno-religioznim. Družina naj bi postala nosilec občega načela zavezanosti mrtvim zaradi ohranjanja konkretne skupnosti živih, obenem pa tudi vezni člen, pogoj funkcioniranja civilne in cerkvene ideologije.

Vtis, da gre večinoma še za en dan, ko zgolj sodobna, komercialno in porabniško naravnana družba zablešči v vsem svojem sijaju in bedi in ko se prebujajo nostalgija po navidezno preprostih, nedolžnih časih preteklosti, pa, (večinoma) sodeč po objavah v tisku, ni utemeljen. Vzeto pod drobnogled in primerjano s ponudbo in povpraševanjem obdobja pred drugo svetovno vojno (ali še prej), se je namreč izkazalo, da je kritika bahaštva nagrobnikov, razkazovanja grobov kot prostorov razsipništva³³ starejšega izvora, le da se je v povojnem času tudi zaradi pomanjkanja nekoliko prikrila, a je v zavesti vseskozi navzoča. Večinoma jo prekrije le družbena obveza do mrtvih - urediti grob za ravno določen dan in s tem obnoviti tudi zavest o vpetosti lastne individualnosti v kolektivnost.

Na širši ravni je pregled periodike pokazal, da so prispevki lahko zelo dober vir za analizo materialnih in vrednostnih elementov skrbi za grobove in obiskovanja pokopališč, pa tudi upravljanja z njimi, predvsem pa njihove povezave z nacionalno ideologijo oziroma družbeno ureditvijo. Mediji torej zaznavajo t.i. civilno in cerkveno ideologijo, a družinska kot vezni element med obema ostaja zakrita.



Viri in literatura:

- Ivan **ALBREHT**, Umetnost na naših grobeh. Ljubljana 1936.
 Smilja **AMON**, Časopisje. V: Marjan Javornik (gl. ur.), Enciklopedija Slovenije 2 (Ce-Ed). Ljubljana 1988, str. 95-98.
 Philippe **ARIES**, Eseji o istoriji smrti na Zapadu od srednjega veka do naših dana Beograd 1989.
 Anton **BAJEC** ... (gl. ur. odbor), Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1994, str. 358-359, 792.
 Janez **BOGATAJ**, Duša **KRNEK** - **UMEK**, Zmago **ŠMITEK**, Verovanje. V: Slavko Kremšek, Vilko Novak, Valens Vodusek (ur.), Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja (ETSEO) - Vprašalnica 9. Ljubljana 1978, str. 95-118.
 Mirko **ČEPIČ**, Delo. V: Marjan Javornik (gl. ur.), Enciklopedija Slovenije 2 (Ce-Ed). Ljubljana 1988, str. 215.
 Alojz **DRAVEC**, Narodna vera i navade v vesi. V: Traditiones 3. Ljubljana 1974, str. 166-174.
 Jean-Louis **FLANDRIN**, Družina. Ljubljana 1986.
 Tone **GOŠNIK**, Dolenjski list. V: Marjan Javornik (gl. ur.), Enciklopedija Slovenije 2 (Ce-Ed). Ljubljana 1988, str. 295.
 Mateja **HABINC**, "Gresta v nedeljo popoldne na pokopališču?" O skrbi za grobove in njihovem obiskovanju na primeru brežjskih pokopališč od tridesetih let 20. stoletja do danes. Diplomatska naloga, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani 1997/98. Mentor: izr. prof. dr. Janez Bogataj.
 Pojmovanje slovenske ljudske kulture v slovenskih občinah na primeru Dela, Nedeljskega dnevnika in Našega glasa. Seminarska naloga 1/2. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani 1993/94. Mentor: asistent dr. Vito Hazler.
 Terenski zapiski.
 Jill **HARRIES**, Death and the Dead in the late Roman West. V: Steven Bassett (ur.), Death in Towns. London, New York, 1992, str. 56-67.
 Manca **KOŠIR**, Nastavki za teorijo novinarskih vrst. Ljubljana 1988.
 Marko **KERŠEVAN**, Religija in slovenska kultura. Ljubljana 1989.
 Slavko **KREMŠEK**, Obča etnologija. Ljubljana 1973.
 Niko **KURET**, Helena **LOŽAR** - **PODLOGAR**, Šege. V: Slavko Kremšek, Vilko Novak, Valens Vodusek (ur.), Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja (ETSEO) - Vprašalnica 9. Ljubljana 1978, str. 1-94.
 Adolf M., Stopil sem med grobove ... V: Naš



prijatelj, 1. 11. 1936, str. 3.
 Mystical Rites and Rituals. London 1975. Odlok o pokopališkem redu in pogrebnih svečanostih. V: Uradni list RS 3. Ljubljana 25. 1. 1991, str. 124-126.
 Popravek. V: Uradni list SRS 33. Ljubljana 11. 10. 1985, str. 1734.
 Mirjana **PROŠIČ - DVORNIČ**, Pogrebni ritual u svetlu obreda prelaza. V: Etnološki pregled 18. Beograd 1982, str. 41-53.
 Dunja **RIHTMAN - AUGUŠTIN**, Etnologija naše svakodnevice. Zagreb 1988.
 Andrej **ŠKERLEP**, Poimovanje javnosti v kritični teoriji Jürgena Habermasa. V: Obča komunikologija, Ljubljana 1992, str. 486-490.
 Janko **ŠLEBINGER**, Slovenski časniki in časopisi. Ljubljana 1937.
 France **UŠENIČNIK**, Pastoralno bogoslovje (3. zvezek). Ljubljana 1940.
 Zakon o pokopališki in pogrebni dejavnosti ter o urejanju pokopališč. V: Uradni list SRS 34. Ljubljana 19. 11. 1984, str. 1875-1879.
 Zakon o spremembah zakona o pokopališki in pogrebni dejavnosti ter o urejanju pokopališč. V: Uradni list RS 26. Ljubljana 6. 7. 1990, str. 1399.

Objavljene fotografije so iz etnološke fototeke Muzeja novejši zgodovine Celje, foto Božidar Premrl, 1993.



30 Dunja Rihtman - Auguština, Etnologija naše svakodnevice. Zagreb 1988, str. 163. Podobno naj bi se v Nemčiji dogajalo ob koncu 19. stoletja, ko se je tam utrdila meščanska družina.
 31 Philippe Aries, Eseji o istoriji smrti na Zapadu od srednjeg veka do naših dana Beograd 1989, str. 167-173.
 32 Marko Kerševan, Religija in slovenska kultura. Ljubljana 1989, str. 80-84.

33 Glej tudi npr.: Ivan Albrecht, Umetnost na naših grobeh. Ljubljana 1936, str. /2-3/. Tudi: Alojz Dravec (Alojz Dravec, Narodna vera i navade v vesi. V: Traditiones 3. Ljubljana 1974, str. 170.) Za območje Posavja pa glej prispevek iz časopisa Naš prijatelj: Adolf M., Stopil sem med grobove ... V: Naš prijatelj, 1. 11. 1936, str. 3.